

Jargivello

LA ROCA

Núm. 7

XODOS
agost 2014

ÉS UNA SORT DISPOSAR, quatre-cents anys després, d'un antic capbreu de la vila de Xodos, perquè així és com podem conèixer quines eren les relacions econòmiques i socials entre els veïns de Xodos i els seus senyors a l'inici del segle XVII. Una sort que hem d'agrair a l'historiador de les Useres José Rubio Miquel, qui ens l'ha cedit. Com veureu, va precedit d'un article de Joaquim Escrig Fortanet que ens fa entenedors als profans tots els continguts de l'esmentat document senyorial.

Us presentem també, d'altra banda, la descripció i anàlisi d'una curiosa societat d'ajuda mútua masovera, creada per fer front a situacions de malaltia dels seus membres, en la qual es van implicar un bon grapat de masos pertanyents als termes de Xodos, Lluçena, Atzeneta i Benafigos. L'anàlisi es basa en dades que van des de l'any 1958 al 1966.

Aquest fenomen històric de solidaritat masovera ens resulta, tanmateix, de sorprenent actualitat, ja que, degut el vigent desenteniment de l'Estat, el suport mutu i la cooperació semblen tornar a ser factors de supervivència. El període històric en què ens trobem, tot i que per aquests indrets s'ha fet notar amb més intensitat en esclatar la bombolla immobiliària i irrompre l'actual crisi econòmica, es va iniciar a escala planetària al voltant de 1980, i es caracteritza per la substitució sistemàtica de l'Estat del benestar per l'anomenat Estat neoliberal. Un Estat de desprotecció dels individus on l'educació dels joves i la salut, entre altres serveis públics, tornen a estar cada cop més a l'abast únicament de qui se'ls puga pagar.

L'article, s'ha de reconèixer, ens deixa amb la mel a la boca. És cert que, quan s'ha pogut, els veïns s'han ajudat els uns als altres, esperant ser ajudats també si els feia falta. Però l'article ens invita a indagar d'on va sorgir i com va quallar entre els nostres masovers aquesta idea de fer front a l'adversitat de forma solidària i associada. I ens provoca el dubte de si aquesta associació masovera que ens descriu tenia o no cap relació amb molts altres moviments socials de recolzament mutu que van proliferar per tota Europa durant la segona meitat del segle XIX i la primera del XX.

Tot això cal dir-ho, perquè la publicació de «El recolzament mutu» (*The mutual aid*) per Piotr Kropotkin el 1902 va tindre una gran influència en el pensament social europeu. En ell, sense contravindre la teoria de la selecció natural i la lluita per la vida de Darwin, l'autor constatava com, tant en el món natural com en les societats humanes, la competició no és l'única força d'evolució important; ho són, al mateix nivell, el recolzament mutu, la cooperació i l'associacionisme, autèntics factors de subsistència i de superació front a un entorn advers. I el temps present és un temps advers.

La Societat del mas de Vidal als anys seixanta del segle xx.

Un exemple de cultura masovera

**G. Garcia Belmonte, F. X. Garcia Belmonte
i M. Bellés Safont**

CHODOS

«Villa que tiene un término municipal de 43,93 kilómetros cuadrados, que limitan los de Adzaneta, Useras, Lucena y Vistabella.

Tiene un buen número de masías y caseríos anexos, que suman, en [con]junto, 957 habitantes.

La población es en extremo, pintoresca y simpática. Oculta entre montañas y apartada de todos los tránsitos, semeja un pueblo de un mundo sin descubrir.

Está sentado sobre un peñasco extendido hacia la falda; las calles son empinadas y difíciles de andar. Tiene una hermosa fuente pública de tres caños y tazones, rematada por una estatua de mármol del Sagrado Corazón de Jesús.

Pertenece al partido judicial y Arciprestazgo de Lucena; distrito de Albocácer en elecciones generales, y al de Lucena-Viver en las provinciales.

Dista 25 kilómetros de Lucena y 158 de Castellón. El clima es frío y sano, y se habla valenciano.»¹

AQUESTA PECULIAR DESCRIPCIÓ de la vila de Xodos, feta al començament del segle passat, ens mostra un dels trets característics del poblament a l'interior de les comarques castellonenques: l'hàbitat dispers. Viure al mas va suposar la simbiosi més clara entre l'espai i la vida humana. Una vida marcada per la duresa, la incertesa i la solidaritat entre uns habitants que es consideraven iguals, els masovers.

L'àmbit de poblament circumscrit al secà de muntanya del nord del País Valencià –allò que anomenem la població dispersa dels masos– va constituir la forma de vida d'una quantitat important de persones fins que el despoblament general que es va produir als anys seixanta del segle passat va menar la gent dels masos cap a les ciutats i els pobles. La quantitat de gent que vivia fora dels pobles va arribar a representar, durant bona part del segle xx, entre un terç i la quarta part del total de població d'alguns municipis. Això, evidentment, és un volum de persones considerable. La vida d'aquestes persones –que en general coneixem com masovers– havia de reflectir per força les cir-

1. BELLIDO RUBERT (1922). Hi ha un error a l'anuari: evidentment són 58 km.

cumstàncies especials, socioeconòmiques i ecològiques, en què vivien. Per tant, el sol fet de viure en condicions que no eren exactament les que hi havia als pobles va fer que els masovers mostraren maneres d'actuar i de pensar particulars, percebudes per ells i pels altres com a pròpies. És a dir, en molts aspectes hi van desenvolupar una «cultura» diferenciada.²

Val a dir que, per masovers, entenem els habitants del mas com a unitat de producció agropecuària, normalment propietaris de les terres que treballaven, però que no eren capaços de generar excedents suficients per poder fugir de l'autoconsum més o menys estricte. Les terres que conreaven, o bé eren les més pobres o bé eren les que tenien un accés més difícil. La subsistència, per culpa de l'escassetat productiva i els imprevists, s'acostava prou a l'autarquia –hi havia comerç i posseïen diners, evidentment, però s'havien de fer servir el mínim possible. L'amenaça de la misèria i de la fam eren constants. Encara que aquest no és el lloc més adient, potser convindria aprofundir en els sistemes de producció i de possessió de les terres per comprendre millor aquesta situació.

Hi ha moltes aproximacions que ens permetrien copsar l'estil de vida dels masovers. Podem pensar en anàlisis econòmiques de les produccions o en catalogacions exhaustives d'aspectes diversos del que es coneix per «vida material». Tanmateix, el que volem destacar-hi és la importància de les visions col·lectives –que els mateixos masovers tenien– de la realitat social en què vivien. La gent de mas s'ha de veure –i així mateix es veien ells mateixos– com un grup diferenciat respecte dels habitants dels pobles. El sentiment d'identificació col·lectiva que es volia comunicar quan els masovers deien *la gent del poble*, com a persones pertanyents a una categoria social que no era la seua, es reforçava pel sentiment més o menys manifest i conscient de ser vists com a inferiors, bastos i poc fins. La idea, prou comuna entre els masovers, que certs habitants del poble els menystenien pel fet de viure fora, a la muntanya, pareix la manifestació de la vella història de les confrontacions ideològiques entre l'àmbit urbà, el poble, la civilització, i l'àmbit rural, l'estat salvatge, la natura. Aquest sentiment d'identitat diferenciada va tindre tanta força entre el grup de persones a què ens referim en aquest article que es va crear entre ells un vincle que els mogué al compromís col·lectiu.

A part de l'interès que aquesta forma de vida pugui tindre des d'un punt de vista diguem-ne folklòric, volem deixar constància de l'actuació comuna d'un grup de masovers que van arribar a formalitzar la cooperació mútua amb la constitució d'una associació, a la qual es referien simplement com *la Societat*. Les actuacions col·lectives dels grups humans i, particularment, les raons que expliquen que un cert fenomen o una certa institució social puguin aparèixer en uns llocs i, alhora, no manifestar-se en uns altres amb condicions

2. BURKE, P. (1996). Per a aquest autor, la cultura és una construcció social, resultat d'un procés històric canviant, caracteritzat per la interpretació i reinterpretació que els individus fan del sistema de significats, actituds i valors en què hi viuen.

socials suposadament semblants és la idea de fons que ens ha mogut a investigar el cas que presentem.

La importància d'aquest cas rau simplement en el fet d'haver-se arribat a formalitzar, a instituir, una actuació comuna en un àmbit de poblament en què allò més habitual era precisament el contrari: les accions informals. Els intercanvis recíprocs de béns o de treball entre els masovers sabem que eren continus, encara avui es pot conèixer l'existència d'aquestes formes de relació. L'ajuda mútua en èpoques de l'any en què hi havia més faena als bancals (collites, sega, batre); en ocasions com ara obrar o amanir forns de calç o de carbó; a l'hora de fer les matances o d'aplegar-se per a la pelada de la panolla, degueren aprofitar-se no tan sols per a fer la faena sinó també com a oportunitats en què la convivència reiterada anava configurant el seu sentit de pertinença al grup.

Preveure les crisis: el funcionament de la Societat

Com a formalització de l'ajuda mútua entre els masovers la Societat repartia a parts iguals les despeses farmacèutiques (només les medecines d'ús humà) que les famílies associades havien fet durant un trimestre. En aquest sentit, era una espècie de mútua de masovers. Suposem que la Societat degué aparèixer al començament del segle xx –els nostres informants no estableixen cap data concreta– com una còpia de les societats de socors agrícoles que durant aquells anys es van constituir a molts pobles.³

La informació que hi presentarem, l'hem obtinguda de les converses amb els nostres informants i, especialment, d'una de les últimes llibretes que es feren servir per a dur la comptabilitat i que, per sort, encara es conservava. La llibreta correspon als comptes del període que va des del 1958 fins el 1966. Com que l'àmbit de poblament no permetia reunions freqüents de molta gent, es va procurar de facilitar els pagaments amb l'establiment d'aplec períodics (quatre vegades a l'any) que anomenaven *els dies de la comptada*. Aquests dies solien coincidir amb el canvi de les estacions: 25 de març (la Mare de Déu de març o de l'Encarnació); 24 o 25 de juny (sant Joan); 22, 23, 24, 25, 26 o 27 de setembre (pels volts de sant Miquel) i 25 o 26 de desembre (Nadal). Fites assenyalades que s'utilitzaven en societats agràries com a forma de cohesionar el grup. Per exemple, acordant casaments entre famílies en la celebració d'una festa concreta.

Tal com es veu en la fig. 1, que correspon a dos dels comptes de la llibreta, s'hi apuntava el número del soci, el seu nom –les famílies solien estar representades pels marits, tret del cas de les viudes– i la despesa que se n'havia fet

3. Pel que fa a les fonts per a l'estudi, com assenyala Enric Vicedo (1999:201-223), "el estudio de las nuevas formas de solidaridad campesina se enfrenta a una aridez de fuentes casi absoluta".

43	X	Maria	Escrig	Palanques	21 40
41	X	Ricardo	Escrig	Monfort	151 85
89	X	Fabian	Vives	Albort	30 35
18	X	Mamuel	Bells	Escrig	141 40
67	X	Jose	Monfort	Escrig	52 15
63	X	Sebastino	Males	Comes	28 00
1	X	Bruna	Aparisi	Fabra	759 00
30	X	Jaime	Escrig	Boira	265 80
59	X	Miguel	Monfort	Barbora	204 60
57	X	Jose	Monfort	Aparisi	39 50
56	X	Eduardo	Luz	Escrig	22 60
66	X	Miguel	Males	Safort	364 85
88	X	Joaquin	Villach	Villalonga	189 50
44	X	Jose	Escrig	Monfort	35
7	X	Enrique	Aparisi	Gil	73 85
9	X	Benito	Aparisi	Monfort	36 85
Trimestre de 26 de Diciembre Pagamos a 30 pesetas y folios 58 y 30 remos					

Figura 1/1. Apunts de les comptades del 26 de desembre de 1958 i de 1966

en pessetes. Després, hi ha la suma de les despeses, la data i la quantitat que havia de pagar cada família. Els comptes no són redons i solien quedar-se diners de punta que s'acumulaven per a la comptada següent. Creiem que un aspecte important d'aquest sistema de pagament és que s'adaptava a la despesa, és a dir, es pagava després i no abans, amb una quota periòdica, per exemple. Això feia que el romanent sempre fóra mínim, perquè no tenia cap sentit acumular capital.

L'estimació del nombre de persones cobertes per aquest tipus d'assegurança només pot ser aproximada ja que la unitat de pertinença a la Societat era la família nuclear: pare, mare i fills fadrins (els viudots i les viudes pagaven la meitat). Degué existir una llista amb el número i el nom de cada soci, però no l'hem poguda recuperar. Tot i això, el nombre màxim de socis que apareix a la llibreta és 89. Si comptem que, en aquella època –durant bona part del

46	X	Joaquim	Monfort	Esriq			
58	X	Alfredo	Monfort	Esriq		92	00
48	X	Miguel	Males	Esriq	hijo	34	60
						34	40
21	X	Maria	Esriq	Palanques		87	50
10	X	Emmedal	Bella	Esriq	Es	32	30
3	X	Joaquim	Aparici	Monfort		43	70
54	X	Blas	Porcar	Gorges		2	53
						1	63
47	X	Pascual	Monfort	Esriq			00
13	X	Basilio	Esriq	Ribes		42	
35	X	Josepa	Juan	Puerto		1	45
							70
22	X	Dora	Esriq	Habra		1	90
							--
45	X	Juan	Miraval	Esriq			62
							80
15	X	Alberto	Esriq	Esriq			64
							40
1	X	Fernando	Aparici	Barbora		2	45
							80
5	X	Federico	Agut	Juan		4	65
							20
18	X	José	Esriq	Bella			53
							80
20	X	José	Esriq	Monfort		1	43
							60
44	X	Genoveva	Miraval	Porcar			79
							20
6	X	Joaquim	Aparici	Gil		14	94
							15

Trimestre de 26 de Diciembre de 1966
pagamos a 105 pesetas y sobran
65 pesetas o 60 centimos

Figura 1/2. Apunts de les comptades del 26 de desembre de 1958 i de 1966

segle XX-, les famílies no solien tindre molts fills, trobem que l'associació degué repartir la despesa farmacèutica feta per unes 300 o 350 persones en els anys de poblament màxim. Si ens centrem en el període de la llibreta, podem calcular aproximadament el nombre d'associats a partir de la despesa total i del pagament trimestral. El resultat d'això es presenta en el gràfic de la fig. 2. S'hi observen tres períodes diferents: el primer va fins l'any 1961, en què hi ha un nombre més o menys constant al voltant de 60 socis; a partir

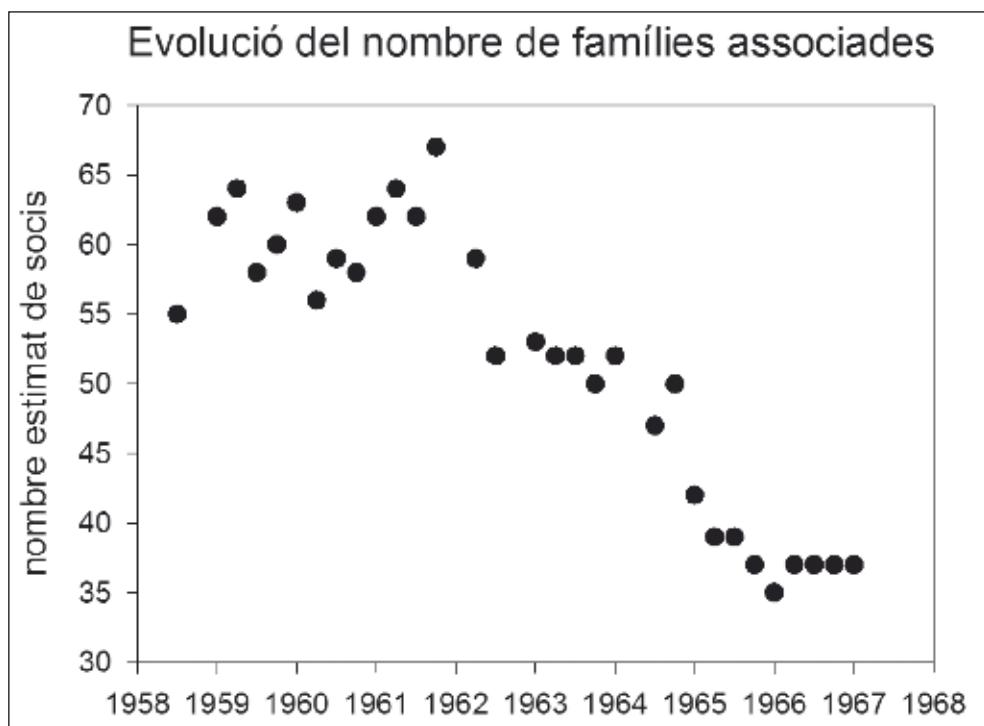

Figura 2. Evolució del nombre de famílies associades. Noteu la davallada per l'efecte del despoblament de l'hàbitat dispers

d'aquest punt, la davallada sostinguda que dura fins el 1966 deixa el nombre d'associats situat en 35 famílies; durant l'últim any, 1967, es manté la quantitat. Aquesta tendència, que fa que en només cinc anys hi haja una pèrdua del 50% dels socis, no és més que la manifestació del despoblament general de les zones de muntanya que es va produir els anys seixanta del segle passat. L'abandó dels masos i de les terres, i tot el traspals que en va suposar, s'ha de veure també com un canvi de les mentalitats de la gent de mas que s'explica, en part, per les expectatives que les noves formes de vida van crear, però relacionat alhora amb les imatges que els masovers i les masoveres se'n feien d'ells mateixos.

Pel fet de posseir les dades dels pagaments, hem pogut esbrinar el nivell mitjà de despesa farmacèutica per trimestre. Això és el que es representa en el gràfic de la fig. 3. Com es veu, les fluctuacions són molt àmplies, cosa que palesa que el repartiment que en feia la Societat permetia amortir situacions de forta despesa puntual que, si no és per ella, haurien estat difícils d'assumir per una família tota sola. Per exemple, la despesa individual més alta presentada l'any 1958 va ser de 1.843,30 pessetes. El pagament d'aquests diners hauria suposat l'agreujament de les situacions ja precàries en què es trobaven els habitants dels masos. Veiem, doncs, que l'associació feia possible el man-

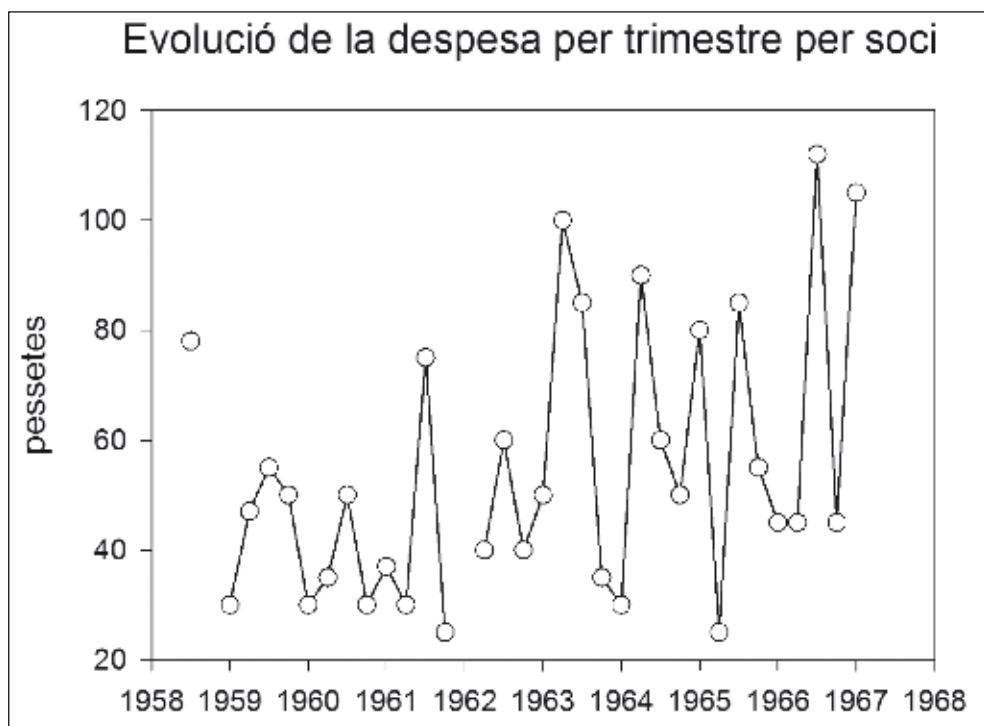

Figura 3. Evolució de la despesa per trimestre per soci

teniment, encara que de manera temporal, de la seua forma de vida amb la rebaixa de certes despeses que haurien significat la misèria per a moltes famílies.

També cal fer-hi esment de la localització geogràfica dels masos que pertanyien a la Societat. La majoria se situen a la partida del Cap del Terme del municipi d'Atzeneta del Maestrat, encara que s'escampaven per quatre termes més: Xodos, Benafigos i Llucena. En conjunt, es distribueixen per una àrea d'uns 40 km², on hi destaca la masada del Pou de la Riba ja que compta amb prou més masos que les altres. Com es veu al mapa de la fig. 4, es tracta d'una zona de muntanya mitjana recorreguda per un conjunt de barrancs que van en direcció sud-est. El més significatiu és que el lloc dels aplecs, el mas de Vidal (Fig. 5), es troba pràcticament al bell mig de l'àrea. La ubicació central de lloc de reunió respecte de la resta de masos de la Societat posa de manifest que l'associació devia estar fortament lligada a les persones que vivien al mas de Vidal. Veiem, doncs, que la disposició dels masos sobre el territori reflecteix la xarxa de relacions socials que, tot tenint com a centre el mas de Vidal –pròpiament una de les cases d'aquest mas, ja que en realitat era una masada amb sis cases–, s'escampava per una certa àrea geogràfica. Els altres associats hi acudien per causa del vincle i del compromís que els unia al masover que duia i organitzava les *comptades*.

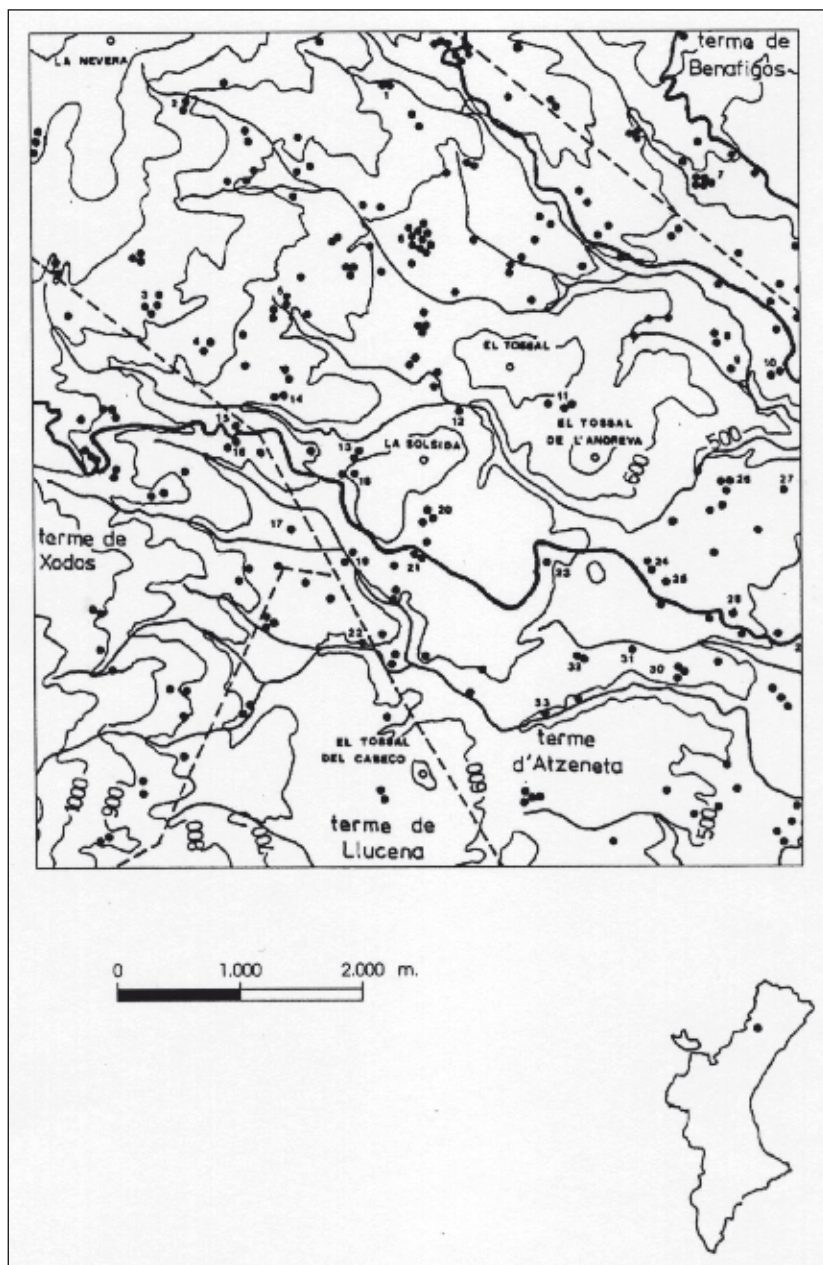

Figura 4. Mapa de la zona dels masos que pertanyien a la Societat (amb número). Observeu la posició central del mas de Vidal (20) i els tres masos del terme de Xodos (15, 16 i 17).

(1) Mas de n'Ossell, (2) mas de Tosses, (3) mas de la Llosa, (4) mas de Roc, (5) el Regall, (6) el Pou de la Riba, (7) la Garrovera, (8) mas de Sidro, (9) mas de Paleta, (10) la Cabrera, (11) mas de Caseta, (12) mas de Gata, (13) mas de Marín, (14) mas de Vicent, (15) mas de l'Ombria, (16) mas de Lluís, (17) l'Estepar, (18) la Solsida, (19) el Juncar, (20) mas de Vidal, (21) mas de la Foia, (22) mas d'Aicart, (23) el Corral Nou, (24) mas de Rata, (25) mas d'Emilio, (26) mas de Cotna, (27) mas de les Forques, (28) mas de Cirildo, (29) la Madonya, (30) mas Propet, (31) mas de Griva, (32) el Mangranar i (33) el Maset

La figura de l'organitzador és molt important si volem entendre la Societat. Segons els nostres informants, dos masovers del mas de Vidal –el pare primer i el fill després– van anar per davant a l'hora dur l'associació. Val a dir que tots dos sabien escriure, cosa no massa comuna entre els masovers. És per això que el lloc de reunió sempre va ser el mateix, o que la llibreta dels comptes no anara canviant de mans en una mena de torn. Ens trobem amb un «líder», una persona respectada pels altres. Durant el període analitzat es tracta d'Ernesto Safont, fill del primer organitzador de la Societat. Aquesta idea de respecte envers la persona l'expressen els nostres informants en dir que *li tenien franquesa*. El fet que hi haja masos a la zona que no van pertànyer mai a la Societat –els masovers no s'hi van apuntar per una raó o altra– dóna més força a l'observació que va ser precisament la xarxa de relacions centrada en una persona concreta on es va constituir l'associació.

Conclusió

Les transformacions en les condicions de vida dels masovers troben com a resposta la formalització de l'associació. Per una part, hem d'assenyalar la coincidència temporal entre la constitució de la Societat –entre 1910 i 1920– i el que Mira (1978) anomena «punt de saturació absoluta». Durant aquells anys, s'hi va produir un pic de població, l'esgotament de les terres cultivables i, alhora, el deteriorament de les condicions de vida. Segons això, cal reconèixer, amb la institució de la Societat, un certa capacitat d'adaptació a situacions econòmiques extremes per part dels masovers. El segon factor que caldria considerar és la importància del sentiment d'identificació amb el grup. Això els feia veure's com a gent diferent, uns altres respecte dels habitants dels pobles. Aquest sentit de pertinença reforçava el compromís i l'obligació mutus. Per últim, ha d'existir almenys una figura central en el grup, en el sentit de ser capaç de formalitzar amb la constitució d'una associació la seua xarxa de vincles socials informals.

Ara bé, per què no hem pogut trobar grups per l'estil –almenys nosaltres no en tenim notícia– en àrees properes amb trets socioeconòmics semblants? Creiem que la reunió simultània dels tres factors que hem comentat adés (condicions econòmiques precàries, sentit d'identificació col·lectiva fort i existència de liderat) en una mateixa localització geogràfica no és un fet que pugui ocórrer fàcilment. Potser els sociòlegs ens podrien ajudar a explicar, en la situació actual de crisi en què ens trobem, si les formes de solidaritat que desenvolupen els habitants de les zones rurals, són una altra variant d'allò que van constituir els habitants dels masos que formaren la Societat del mas de Vidal al segle xx.

Figura 5. El mas de Vidal, des de la carretera de Xodos

Bibliografia

- BAILA, M. A. (1990): «Evolució del poblament dispers a la regió del Maestrat-Ports»; a *Butlletí de la Societat Castellonenca de Cultura*, vol. LXVI. Castelló.
- BELLIDO RUBERT, M. (1922): *Anuario-guía de la provincia de Castellón*. València: Diario de Valencia.
- BURKE, P. (1996): *La cultura popular en la Europa Moderna*. Madrid: Alianza Editorial.
- CUCÓ, J. (1991): *El quotidià ignorat. La trama associativa valenciana*. València: Edicions Alfons el Magnànim IVEI.
- CUCÓ, J. (1995): *La amistad. Perspectiva antropológica*. Barcelona: Icaria, Institut Català d'Antropologia.
- ESCRIG, J. (1984-85): «La demografía moderna de Atzeneta: del censo de 1857 a nuestros días»; a *Estudis Castellonencs*, núm. 2. Castelló: Diputació de Castelló.
- GARCIA BELMONTE, G.; GARCIA BELMONTE, F. X.; BELLÉS SAFONT, M. (1998): «Una associació de masovers al segle XX: la societat del mas de Vidal», a *l'Anuari de l'Agrupació Borriana de Cultura*, vol. IX, Borriana: Agrupació Borriana de Cultura. També a *Solidaritats pageses, sindicalisme i cooperativisme* (Segones Jornades sobre Sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans), Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs.

- GREGORI, J. J. (1985): «Explotació econòmica tradicional del bosc i la muntanya»; a *Temes d'Etnografia Valenciana* vol. III. València: Institut Alfons el Magnànim IVEI.
- JULIANO, M. A. (1986): «Cultura popular»; a *Cuadernos de Antropología* núm. 6. Barcelona.
- LLOP, F.; MIRA, J. F. (1985): «Comerç, transports i mercats»; a *Temes d'Etnografia Valenciana* vol. III. València: Institut Alfons el Magnànim IVEI.
- LOMNITZ, L. A. (1988): «Informal exchange networks in formal systems: a theoretical model»; a *American Anthropologist* vol. 90 (I), p.42-55.
- MIRA, J. F. (1978): *Un estudi d'antropologia social al País Valencià: els pobles de Vallalta i Miralcamp*. Barcelona: Edicions 62.
- MIRA, J. F. (1980): *Vivir y hacer historia. Estudios desde la antropología social*. Barcelona: Península.
- PORRO, J. M. (1989): *Aspectos antropológicos de la identidad en el área rural de Mora de Rubielos, Los Salabrosos*. Seminario de Arqueología y Etnografía Turolense, Colegio Universitario de Teruel. Terol.
- REQUENA, F. (1994): *Amigos y redes sociales. Elementos para una sociología de la amistad*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas-Siglo XXI.
- RUIZ, E. (1990): *Hábitat disperso y explotación del territorio. Las masías de Mora de Rubielos*. Seminario de Arqueología y Etnografía Turolense, Colegio Universitario de Teruel. Terol.
- SANCHO, J. (1982): «Los asentamientos humanos en la provincia de Castellón»; a *Butlletí de la Societat Castellonenca de Cultura*, vol. LVIII. Castelló.
- TORRÓ, J. (1990): *Poblament i espai rural*. València: Alfons el Magnànim.
- VICEDO RIUS, E. (1999): «Crisis de las solidaridades tradicionales y nuevas formas de asociación y resistencia campesina en la Cataluña Occidental (1750-1920)»; a *Historia Agraria*, núm. 18.
- WHITTEN Jr., N. E.; WOLF, A. W. (1988): «Análisis de red»; a *Leer la ciudad*, compilació de M. Fernández-Martorell. Barcelona: Icaria.
- WOLF, E. R. (1980): «Relaciones de parentesco, de amistad y de patronazgo en las sociedades complejas»; a *Antropología de la sociedades complejas*, compilació de M. Benton. Madrid: Alianza Editorial.

Correcció lingüística: Cèsar Mateu

El capbreu de Xodos de 1613

Joaquim Escrig Fortanete

GRÀCIES A L'AMABILITAT de l'investigador José Rubio Miguel, que ens ha proporcionat el capbreu de 1613, Xodos pot conèixer una part fonamental de la seua història. Concretament, la del període de més de 700 anys de domini feudal –de principis del segle XIII a principis del XIX– durant el qual, amb la resta de pobles de la tinença de l'Alcalatén, va pertànyer, per donació de Jaume I, a la casa aragonesa dels Urrea i els seus successors, els comtes d'Aranda.

Però, abans de reproduir el capbreu tal com ens l'ha facilitat aquest historiador de les Useres, farem una breu explicació de les característiques d'aquest document i de la seua importància com a font documental bàsica per a la història del nostre poble, així com un breu resum del seu contingut.

Què és un capbreu?

Els capbreus eren uns documents propis de l'època feudal que gaudien de la categoria d'escriptures públiques i en els quals els veïns d'una localitat del senyoriu detallaven i reconeixien tots els béns que el senyor feudal posseïa en aquella localitat –terres de cultiu, cases, molins, almàsseres, forns, neveres, carnisseries, escrivanies, etc.–, així com totes les càrregues que per l'ús d'aquests béns havien de suportar els veïns. Igualment reconeixien qualsevol altra obligació, càrrega, impost o prestació en treball, en espècies o en diners que, per qualsevol raó o circumstància, havien de satisfer aquests vassalls al senyor propietari del feu.

Aquests capbreus s'elaboraven periòdicament per tal de conservar la memòria de tot açò i com a prova i recordatori dels drets i les obligacions d'un i altres. Uns documents que, en l'actualitat, constitueixen una font de primer ordre per a l'estudi històric, demogràfic, social, econòmic i inclús onomàstic d'una zona.

La redacció del nostre capbreu

El nostre capbreu de 1613 va ser elaborat per ordre expressa del cinquè comte d'Aranda, Don Antonio Ximénez de Urrea y Manrique, de manera que, com assenyala José Rubio Miguel, l'any passat es va celebrar el 400è aniversari de la redacció d'aquest document redactat en castellà-aragonés (ja que la casa senyorial propietària de Xodos era aragonesa).

Per tal de redactar-lo es va convocar i reunir, tal com diu el document, el «Concejo general y Universidad de vezinos y habitadores de la dicha Villa de Chodos en la sala del Concejo donde otras vez el dicho Concejo general de dicha Villa pasa tales y semejantes actos y negocios que el presente el dicho Concejo y Universidad se acostumbran juntar».

Aquest, en la seua terminologia valenciana, «consell general», era una de les maneres en què podia funcionar el consell municipal d'una localitat segons els furs valencians i consistia a reunir en una assemblea tots els caps de família d'una localitat, convocada en casos extraordinaris. L'altra manera de funcionar era com a «consell particular i secret» –el que actualment seria una corporació municipal–, el qual comptava amb un «justícia» que presidia el consell i administrava justícia en nom del senyor feudal; uns «jurats» que gaudien del poder executiu; i uns «consellers» que constituïen el cos deliberatiu. Donada la importància que tenia l'elaboració d'un capbreu, era el consell general el que es reunia per a fer-ho.

El contingut del capbreu

Les propietats plenes senyoriales a Xodos i els seus monopolis econòmics

Com era habitual en el sistema feudal valencià, els Urrea, en rebre el senyoriu de l'Alcalatén de mans de Jaume I al segle XIII, es van convertir en propietaris de les terres i altres immobles que hi havia en elles, però van cedir el seu ús a aquells que van anar a repoblar el nou senyoriu. Aquesta cessió d'ús es va fer seguint el sistema denominat «emfitèutic», de manera que el dret d'usar aquests béns passava de pares a fills sense limitació i els beneficiaris podien, inclús, vendre'ls a tercers.

A canvi, els emfiteutes (és a dir, els qui gaudien d'aquest dret d'ús) havien de pagar els impostos corresponents als senyors i estaven obligats a una sèrie de càrregues i tributs que, per a constància d'aquests beneficiaris, s'especificaven precisament en els capbreus.

De tota manera, els senyors solien reservar-se per a ells l'ús exclusiu d'alguns immobles i instal·lacions econòmiques que també s'indicaven als capbreus. Cal dir que, molt sovint, els senyors solien arrendar aquests béns a

Boca de la nevera del Comte. Foto Max Taurus

persones acomodades de la localitat o forasteres per tal de traure'n el màxim profit amb el mínim de preocupació i gestió.

Quins eren els béns que es reservaven a Xodos en propietat plena, és a dir, amb el dret d'ús inclòs? Doncs, aquell 1613, els comtes d'Aranda gaudien al nostre poble de la propietat plena d'una casa graner, un molí fariner i una nevera, tal com consta al capbreu. Així, diuen els veïns de Xodos:

Primeramente, Reconocemos y confesamos ser y que es de su S^a. Illum^a. una casa que es granero donde su S^a. recoxe sus Rentas, que tiene entrada por la cassa de dha Villa ...

Item, un molino harinero situado junto a dicha Villa, el qual es de su S^a. Illum^a...

Al capbreu es recull el que havien de pagar els veïns per l'ús d'aquest molí, al qual estaven obligats a anar a moldre tots els de Xodos. I, com indica el document, en cas que, per alguna raó, no funcionara aquest molí (possiblement per manca d'aigua, en estar situat en un barranc) havien d'anar a moldre als molins senyoriais de Lluçena.

Cal dir que, molt probablement, aquest molí del poble no devia ser molt antic en aquell temps, ja que a la concòrdia d'agregació a Lluçena feta poc menys de dos segles abans –el 1438– trobem que els de Xodos, en unir-se a

Molí de Xodos. Extreta del llibre *Catàleg dels molins fariners d'aigua de la província de Castelló* de Benjamín Barberà i Miralles

Llucena: «romandran ab tota sa llibertat que de ací atràs havien en anar a moldre [el seus grans] e aparellar [abatantar] sos draps fora de la Tenencia»¹. Això situaria la construcció d'aquest molí entre meitat del segle XV i principis del XVII (quan es fa el capbreu).

Aquesta llibertat per a moldre els seus grans i abatanar el seus draps allà on volgueren, recollida en la concòrdia de 1438, ja havia desaparegut a les alçades de 1613 perquè al capbreu d'aquell any, a més d'obligar a moldre al molí de Xodos o al de Llucena, obliga també a anar al molí batà de Llucena (l'actual molí Porró) a «hir a abatanar los paños que se hicieren en dha. Villa a la de Luzena», on també se n'indica el pagament corresponent.

Igualment estaven els de Xodos «obligados llebar las olibas que en dha. Villa y sus terminos se coxen al molino que su S^a. Illum^a. tiene en la Villa de la Alcora», del que també se'n fa saber el preu.

Totes aquestes obligacions imposades als vassalls eren el que es coneixen com «monopolis senyorials», els quals constituïen una font d'ingressos de primer ordre per a les arque dels senyors feudals.

Una altra propietat plena dels senyors era la de la nevera del Comte que, encara que està actualment al terme de Villahermosa, antigament estava in-

1. Arxiu municipal de Llucena. Sign. 1.1.4, caixa 1.48, Llibre de Concòrdies, pàg. 23-29. Citat per TORRES FAUS, FRANCESC (2000): «Les divisions territorials de la Tinença de l'Alcalatén», *Monogràfica de Llucena (L'Alcalatén)*, CIT de Llucena, Universitat Jaume I, Castelló de la Plana, pàg. 266.

cloa dins dels territoris de la tinença de l'Alcalatén. Curiosament, aquesta nevera no figura al capbreu de Xodos, però sí al de Llucena del mateix any. Podria ser que el fet que, de 1438 a 1616, Xodos estiguera unit a Llucena amb la categoria de carrer d'aquesta vila, explicara la ubicació de la nevera dins del terme general d'aquell poble el 1613, quan encara estaven units els dos pobles. De fet, en un informe de 1702, un notari i jurat castellanenc citat per Pascual Boira i Muñoz² diu que «la nevera nomenada del Conde, [...] està situada en dit terme de Chodos».

El cas és que aquesta nevera la tenia arrendada la casa senyorial, tal com diu el capbreu de Llucena del mateix 1613, on consta que era de propietat del senyoriu «la nevera y casa de nieve que está situada en el término y distrito de la dicha villa de Llucena, la qual arrienda su Sría Ilma. a su aprovechamiento, como señor de ella».³

El delme senyorial i eclesiàstic

Quant a les càrregues que havien de suportar els vassalls de Xodos, la més important eren els delmes, un impost que corresponia a la desena part tant dels fruits de l'agricultura com de les cries de les ovelles i cabres. En el capbreu, els veïns reconeixen tindre l'obligació de pagar aquest impost amb les següents frases:

Item, Reconocemos y confesamos somos tenidos y obligados de todos los frutos que en dicha Villa y sus terminos se coxen pagar a su S^a. Illum^a. el diezmo que es de diez uno, quedando uno al Señor, quedan nueve para nosotros [...].

Item, pagamos a su S^a. Illum^a. de todos los ganados de lanar y de cabrio que se crían en dicha Villa y sus terminos el diezmo, que es de diez crias una, quedado una al Señor, quedan nueve para nosotros.

La manera i les condicions en què se satisfà aquesta obligació s'especifiquen també al capbreu, on s'indica, per exemple, la data en què s'havia de fer i el protocol que s'havia de seguir el dia en què es pagava el delme de les cabres i ovelles.

És molt interessant anotar que els de Xodos, així com tots els habitants de la tinença de l'Alcalatén, no pagaven delmes eclesiàstics, sinó que era el senyor qui pagava aquests impostos amb una part del delme que els cobrava. En el cas de Xodos, concretament, s'especifica al capbreu que una quarta part del delme, tant de fruits com d'animals, que cobrava el senyor el destinava a aquest pagament al rector del poble.

2. BOIRA I MUÑOZ, PASCUAL. «El comerç de la neu. Neveres i ventisquers del massís de Penyagolosa». *La Roca*, número 5. Associació cultural l'Argivello. Xodos. 2013. pag. 22 a 23.

3. ESCRIG FORTANETE, JOAQUIM. *Llucena. Una historia del Alcalatén*. Ed. CIT de Llucena i Universitat Jaume I. Castelló, 1998. pàg. 166.

Interior de mas. Foto Amat Sánchez

Aquesta situació es devia a que la diòcesi de Tortosa, a la qual pertanyia l'Alcalatén, havia concedit als senyors valencians aquests delmes mentre durara la «creuada» contra els musulmans. En acabar aquesta, els senyors es resistiren a retornar aquests delmes a l'Església i s'originaren un seguit de plets que van acabar amb una «sentència arbitral», del 8 de maig de 1383, dictada pel cardenal Pedro de Luna⁴ –qui després seria el papa Benet XIII–, segons la qual els senyors de l'Alcalatén veien reconegut el seu dret al cobrament del delme dels pobles de la tinença a canvi d'un pagament anual al bisbat, per part del senyor, de dues-centes lliures valencianes de plata.⁵ Així, els vassalls de tota la tinença pagaven al senyor els delmes i aquest pagava a l'Església les dues-centes lliures al bisbat. Les despeses de l'Església local i el manteniment del clergat se subvencionaven amb part de les primícies que recaptava el consell municipal.

Respecte del bestiar, també s'especifica al capbreu que el senyor es quedava amb la tercera part del producte de la venda dels animals que s'havien perdut i l'amo dels quals no s'havia trobat.

4. SÁNCHEZ GOZALBO, A.: «Atzeneta del Mestre, El Castell i les Torrocelles», pàg. 365 a 369.

5. Arxiu municipal de Lluçena, 3.3.2, «Diezmos y primicias», caixa 358.

Interior de mas. Foto Amat Sánchez

Item, el terçio de las reses ligaxares que son trahidas a ligaxo, por no hallarse dueño, se vende, es de su S^a. Illum^a.

Aquesta cita ens informa de l'existència d'un «lligallo»: una institució ramadera –una espècie de tribunal presidit per un «justícia del lligallo»– que es reunia en assemblea dos o tres vegades a l'any, on acudien els socis amb el bestiar perdut que s'havien trobat mentre pasturaven i el qual, si no n'apareixia l'amo, es venia o se sacrificava per a donar-lo als pobres. Pel que sembla, a més, també eren competència dels lligallos la reparació dels camins i vies ramaderes i la resolució de tota mena de conflictes relacionats amb l'activitat ramadera, fonamental en el Xodos d'aquells segles.

Altres impostos i obligacions

Un altre pagament que figura al capbreu a què estaven sotmesos els de Xodos és el dret de maravedís (o morabatí); un impost sobre l'ús de la moneda que es pagava cada set anys, tal com s'especifica al document.

Item, somos tenidos pagar a su S^a. Illum^a. el drecho de marabedí que es siete sueldos cada un vezino y habitador de siete en siete años.

Igualment, es reconeix en aquest document que el senyor es queda amb la tercera part «de todas las prendadas que acaesçeran en dha. Villa y sus terminos», un concepte que possiblement està relacionat amb les requisites i multes que s'imposaven als malfactors i contraventors de les normes. Com a cloenda del document, els veïns reconeixien que:

Tenemos de pena siempre que cometamos fraude en pagar los derechos y Rentas tocantes a su S^a. Illum^a. sesenta sueldos.

I fins ací aquesta introducció al capbreu de Xodos de 1613. Ara al lector només li resta l'experiència de llegir, amb aquesta informació, el document que es publica a continuació i que serà un acostament de primera mà a la història del nostre poble.

Correcció lingüística: Aloma Pons

El capbreu de la vila de Xodos. 1613-2014, 400 aniversari

José Rubio Miquel
Historiador local de les Useres

EL PRESENT ARTICLE HISTÒRIC pertany a tota una sèrie de documents anomenats els capbreus que es troben a l'Arxiu de la Casa Ducal d'Híjar, hereus de la paperassa documental dels diferents arxius que tenia la Casa del Comtat d'Aranda, custodiats actualment a l'Arxiu Provincial de Saragossa.

Pel que respecta a les nostres comarques, ací a l'Alcalatén, hem de fer menció d'eixos capbreus, documents fiscalitzadors que aglutinaven tots els aspectes de la vida econòmica i agrària dels nostres pobles i que rendien comptes a les arques del nostre senyor territorial, el Comte d'Aranda, perquè els nostres avantpassats estaven subjectes al jou d'aquesta casa aragonesa que regulava i controlava els diferents impostos i les diverses obligacions als seus «vassalls».

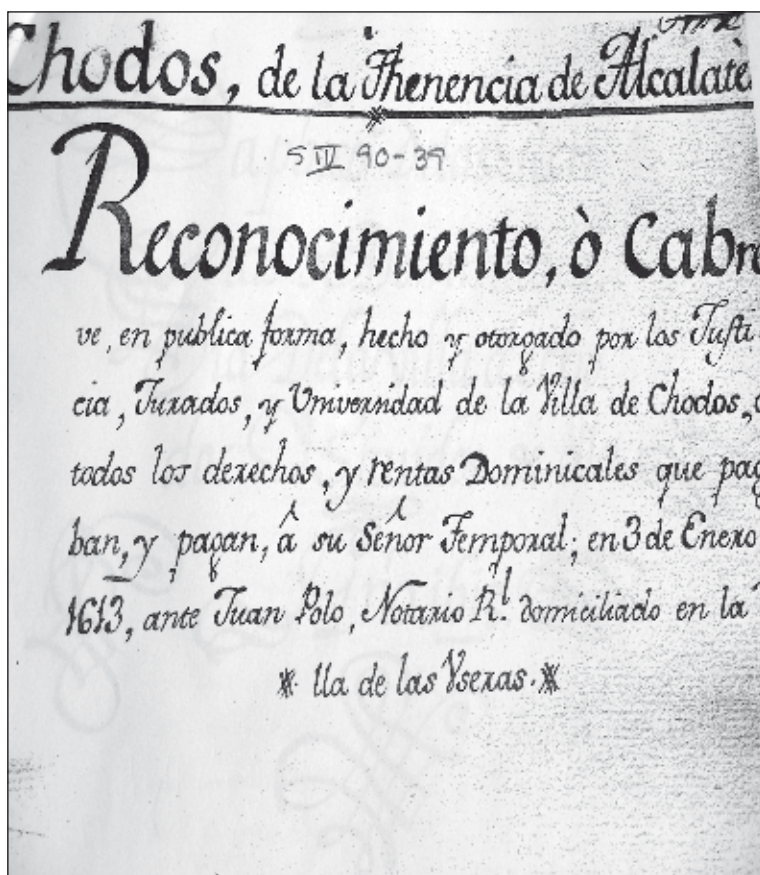
Concretament, tots els Capbreus de les diferents viles de la Tinença es van regular per manament del 5è comte, *Don Antonio Ximenez de Urrea y Manrique*, l'any 1613, on justament ara compleixen el 400 aniversari d'eixes escriptures; per tant, és de justícia donar a conèixer al públic en general el contingut íntegre d'eixos documents (només s'ha afegit les comes i alguns punts apart per a fer una mica més entenedor el document, la resta de l'ortografia s'ha conservat idèntica al document original).

El primer capbreu va ser el de la vila de Xodos, atorgat el dia 3 de gener a mans del notari de Les Useres en Joan Polo; el segon fou el de la vila de Les Useres¹ atorgat pel mateix notari el dia 3 de febrer; el tercer document no és exactament un capbreu, però són les ordenances municipals de la vila de l'Alcora² atorgades pel Comte el 17 de febrer en la vila de Lluçena, i el darrer capbreu va ser el de la Vila de Lluçena³ atorgat pel notari Lluís Salvador el dia 28 de desembre de 1613.

1. RUBIO MIGUEL, J.: *Pleit entre Atzeneta - Les Useres (1635 - 1722), Aproximació a partir de les fonts impreses*, Universitat Jaume I, a expenses de publicació, 2004, 323 pàg., mapes inclosos.

2. RUBIO MIGUEL, J.: *Les Ordenances Municipals de la vila de l'Alcora donades pels Comtes d'Aranda als segles XVII i XVIII*, B. Societat Castellonenca Cultura, 2006 T. LXXXII, pàg. 115 - 147

3. ESCRIG FORTANETE, J.: *Lluçena: Una Historia de l'Alcalatén. Sociedad, Poblamiento y Territorio*. Universitat Jaume I, CIT Lluçena, 1998, pàgs. 665 - 670

Portada del capbreu (exterior)

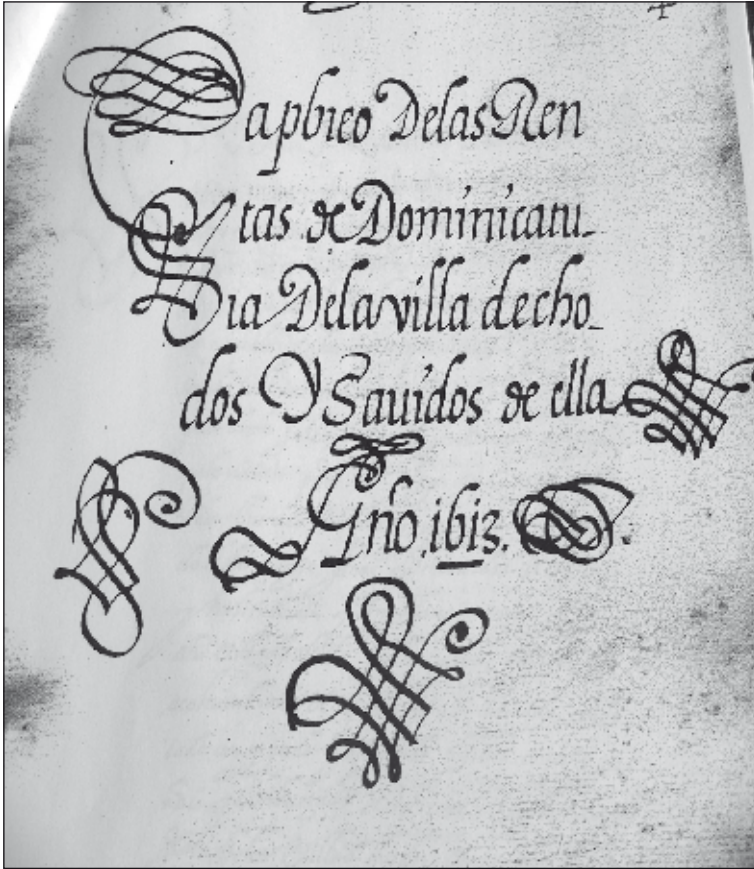
FONT - A.H.P.Z. - Casa Ducal d'Híxar - S. IV 90 - 39

Reconocimiento o Cabreve, en publica forma, hecho y otorgado por los Justicia, Jurados y Universidad de la Villa de Chodos, de todos los derechos y rentas Dominicales que pagaban, y pagan a su señor temporal, en 3 de enero de 1613, ante Juan Polo, Notario Real domiciliado en la Villa de las Useras.

Capbreo de las Rentas de Dominicatura de la Villa de Chodos y savidos de ella. Año 1613.

In Dei Nomine Amen. Sea a todos manifiesto que llamado, convocado, congregado y ajuntado el Consejo General y Universidad de vezinos y habitadores y singulares personas de la Villa de Chodos.

Por mandamiento de los oficiales infrascriptos y por llamamiento de Juan Sancho, Justicia de dicha Villa en el presente año, el qual dicho justicia hizo fe y Relacion a mi Juan Polo, notario, presentes los testigos infrascriptos; el habia llamado, conbocado, congregado, y ajuntado el dho Concejo general y Universidad de vezinos y habitadores de la dicha Villa de Chodos en la sala del Concejo donde otras vez el dicho Concejo general de dicha Villa pasa tales y se-

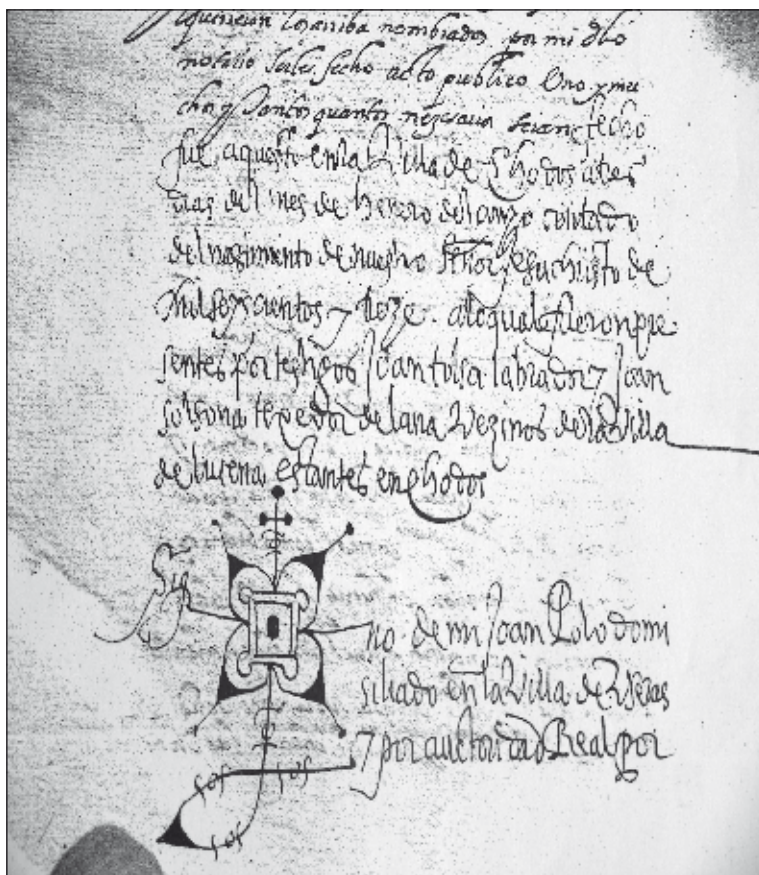

Capbreu original de la vila de Xodos 1613

mejantes actos y negocios que el presente el dicho Concejo y Universidad se acostumbran juntar; en lo qual ajuntamiento y en la conragacion de aquel interbenimos y fuimos presentes.

Nos, Juan Sancho, Justicia; Andres Gasco, Teniente de Justicia; Pedro Palanques y Gaspar Monferrer, Jurados mayor y menor; Jayme Sancho, majordomo; Antonio Badenes, Antonio Gellida, Juan Palanques, Gabriel Vicente, Pedro Seguer, Miquel Seguer, Bartolome Palanques, Juan Perez, Pedro Porcar, Juan Safont major, Domingo Gasco, Cosme Garcia, Antonio Safont, Juan Safont menor, Miquel Seguer menor, Juan Fernando, Sebastian Seguer, Miquel Tomas, Pedro Tomas, Sebastian Safont, Miquel Moliner, Juan Fuster, Pedro Mallol, Jayme Ripolles, Domingo Cervelló, Juan Fal(...), Miquel Pardo, Juan Pardo et de si todo el dicho Concejo y Universidad general de vezinos y habitadores de la dha Villa de Chodos, congregantes Concejo y Universidad general; facientes, tenientes, celebrantes y representantes los presentes por los absentes y advenideros con los arriba nombrados en los nombres sobredichos, concordés y algunos de nos no contradiciente ni discrepante.

Atendido y considerado, nos ha sido propuesto por dichos Justicia y Jurados en en dho Concejo general como el Illustrissimo Señor Don Antonio Ximenez de Urrea, Conde de Aranda, vizconde de Viota y Rueda, en el Reyno de Aragon, etts., Señor de la Tenencia de Alcalaten, Varonias de Mislata, Beniloba y Cortes, y de la dha Villa de Chodos en el Reyno de Valencia; habia venido a Visita General y era savido y mandava Capbrebar y hazer memoria y

Signatura del notari Joan Polo de les Useres

Reconocimiento de todos los derechos, Rentas, emolumentos y demas cosas pertenecientes y tocantes a la Dominatura de dha Villa.

Por tanto, cumpliendo con la voluntad de su S^a. Illu^a y nuestra obligacion de grado y de nuestras ciertas ciencias, contenedor del presente instrumento publico, en todo tiempo firme y valedero; otorgamos, confesamos y Reconocemos que nosotros y nuestros descendientes somos tenidos pagar en cada un año a su S^a. Illu^a. y a sus sucesores señores que sean de dicha Villa de Chodos perpetuamente las Rentas, derechos y emolumentos infrascriptos y siguientes:

PRIMERamente, Reconocemos y confesamos ser y que es de su S^a. Illu^a. una casa que es granero donde su S^a. Recoxe sus Rentas que tiene entrada por la cassa de dha Villa.

Item, un molino harinero situado junto a dicha Villa, el qual es de su S^a. Illu^a. y pagamos de cada un cahiz que en el molo tres almudes somos obligados hir a moler a el todas nuestras semillas; y en faltas de estar dicho molino moliente y corriente, tenemos obligacion de hir a moler a los que su S^a. Illu^a. tiene en la Villa de Luzena en pena de sesenta sueldos por cada vez que incurriese en dicha pena.

Item, tenemos obligacion de hir a abatanar los paños que se hicieren en dha Villa a la de Luzena y alli pagar a su S^a. Illu^a. de cada pilada dos sueldos y medio, so pena de sesenta sueldos.

Item, somos tenidos pagar a su S^a. Illu^a. el derecho de marabedí que es siete sueldos cada un vezino y habitador de siete en siete años.

Item, es de su S^a. Illum^a. y perteneze la terçia parte de todas las prendadas que acaesçeran en dha Villa y sus terminos, en la qual parte no podemos hazer composiçion alguna.

Item, Reconocemos y confesamos somos tenidos y obligados de todos los frutos que en dicha Villa y sus terminos se coxen para pagar a su S^a. Illum^a. el diezmo que es de diez uno, quedando uno al Señor, quedan nueve para nosotros, y dhos panes y legumbres se coxen a costa de su S^a. Illum^a.; por lo qual tiene su S^a. Illum^a. la onçena parte que dicen Undena Coletoris, y de lo restante de su S^a. Illum^a. la quarta parte al Retor de la dicha Villa, y dhos panes y legumbres quando estan limpios y amontonados en las eras, assi como para llevarlos a nuestros graneros.

Item, pagamos a su S^a. Illum^a. de todos los ganados de lanar y de cabrio que se crian en dicha Villa y sus terminos el diezmo, que es de diez crias una, quedado uno al Señor, quedan nueve para nosotros; y dicha Renta se recauda y coxe a costa de su Sr. y por eso tiene la Undena Coletoris, y de lo restante da el quarto al Retor, como de los demas frutos.

Y el modo del dezmar es que tenemos obligaçion de traer nuestros ganados el ultimo dia de Pasqua de Espiritu Sancto, al lugar en cada un año y divididos en dos partes, los buenos a una parte y los nocivos a la otra; pusiendolos en corrales divididos, y ha de entrar un muchacho de asta diez años para guiar el ganado, y si acaesçiere que en el diezmo que toca a su S^a. cajese algun ruyn de manera que no pueda pasar sin madre, se haya de mejorar aconociamiento de los ganaderos, uno por parte de su S^a. y otro por parte del dueño del ganado; y si contrabinesemos a lo sobredicho por parte alguna de aquello, tenemos de pena sesenta sueldos.

Item, somos obligados llebar las olibas que en dha. Villa y sus terminos se coxen al molino que su S^a. Illum^a. tiene en la Villa de la Alcora y pagar a su S^a. Illum^a. de diez y seis barchillas una, y la molienda como es costumbre y se paga en la Alcora, so pena de sesenta sueldos.

Item, el terçio de las reses ligaxares que son trahidas a ligaxo, por no hallarse dueño, se vende, es de su S^a. Illum^a.

Item, tenemos de pena siempre que cometamos fraude en pagar los drechos y Rentas tocantes a su S^a. Illum^a. sesenta sueldos.

Todo lo qual, de la forma y manera que arriba se dice, Reconocemos y confesamos ser y que es Renta, y haziendo propia de su S^a. Illum^a.; lo qual como buenos, fieles y leales vasallos, en buena fe y verdad prometemos por nosotros y nuestros descendientes pagar a su S^a. Illum^a. y a sus sucesores señores que seran de la dicha Villa de Chodos, las dichas Rentas y drechos en la forma y manera sobredicha y en los dias y terminos y so las penas arribas expresadas; et si por hazernos tener, subir y cumplir todo lo arriba dicho /o/ parte alguna de aquello costas algunas conbendria hazer aquellas prometemos pagar y que quien las hara sea crehido por su simple palabra sin testigos, juramentos ni otra manera de probaçion alguna.

A lo qual, tener, serbir y cumplir, obligamos nuestras personas y todos nuestros bienes, y los bienes y Rentas del dicho Concejo, nobles y sedientes, havidos y por haver a donde quieren; todo lo qual requirieron los arriba nombrados por mi dho notario serles fecho acto publico uno y muchos y tantos quantos nezesarios seran.

Fecho fue aquesto en la Villa de Chodos, a tres dias del mes de henero del año citado del nasimiento de Nuestro Señor Jesucristo del mil seyscientos y treze. A lo qual fueron presentes por testigos, Joan Tulsa, labrador y Joan Solsona, texedor de lana, vezinos de la Villa de Luzena, estantes en Chodos.

Sig + no de mi Joan Polo, domisiliado en la Villa de Useras y por auctoridad real por todo el presente Reyno de Valencia, publico notario qui a las sobredichas cossas juntamente con los testigos arriba nombrados presentes fue y lo que de fuero scribir devia scrivi y lo demas scribir hize; consta de inmendado y razo en la primera hoja donde se lehe aucto en fe y testimonio de lo qual pusse a qui este mi acostumbrado signo et serre.

Comentaris a una exposició

L'estiu passat Ernest Nabas i Daniel Gozalbo van presentar al saló de plens de la Casa de la Vila una interessant exposició de fotografia i pintura que versava sobre els masos abandonats dels nostres termes municipals. De la guia de lectura que es va elaborar a propòsit, com a complement d'aquesta reflexió artística, es van imprimir uns pocs exemplars, però sembla que el tiratge no va aplegar per a tots els que l'hagueren volgut guardar. Hi ha un parell d'aquells articles que algunes persones de Xodos ens han demanat que es publiquen de nou a la secció més lírica d'aquest butlletí i així ho fem.

La gent masovera

Joaquim Escrig Fortanete

VAN ACABAR LES GALLINES I ELS CONILLS i van vendre les ovelles, els bacons i el matxo i se'n van anar a Castelló un bon dia, en passar Tots Sants. Era el fi nal d'un temps i unes vides i, sense saber-ho ells, el tancament d'una història secular a les nostres terres.

Durant generacions, aquests hòmens i aquestes dones que se n'anaven havien domesticat el paisatge aspre de les nostres muntanyes; havien obert uns camins que, sense les seues passes, prompte es perdrien i havien alçat infinites parets de pedra per a inventar-se bancals als llocs més increïbles. Unes parets que ara mosseguen les solsidees per on la terra s'esmuny, mentre el masos que van edifi car es desfan davant els nostres ulls com castells d'arena en la turmenta del temps.

Els van patir la guerra més llarga, la fam més aspra, l'escola més llunyana i la marginació més intensa i van ser menyspreats i escarnits per la seua pobresa. Però eren els guardians d'un paisatge de segles. Ells conservaven els camps, les cases, els camins i els assagadors, netejaven les sèquies i prevenien el foc. També guardaven les paraules velles de la nostra vella i maltractada llengua i els noms dels tossals i les llomes, de les fonts i les coves, dels masos i dels camins.

Ara, sense ells, s'han perdut els noms i els camps, se'ns cauen les cases i s'esborren els camins. El bosc recupera, amb els seus animals, l'espai perdut i no se senten veus de xiquetes per enlloc.

S'ha tancat un cicle que no tornarà, i si torna, com diuen els més vells, pitjor. Els masovers i les masoveres ja són història; la nostra història.

A ells, fa molts anys, un jovenet els va dedicar aquest poema.

L'ÚLTIM MASOVER

Les martellades del sol
han ornat el seu rostre
amb serralades de plecs
on els ulls són,
tan sols,
dos pedres esmolades a la vall.
Les seves mans,
verges de carícies,
són dos terrossos
perduts a la immensitat dels camps.
Camina ajupit
com el blat madur a l'estiu.
quan l'espiga pesa.
I la seua veu s'ha desfet,
enganxada
a les punxes dels camins.
No li pregunteu l'edat.

Interior de mas. Foto Amat Sánchez

Potser té més de mil anys,
passats al tros de terra on viu,
solitari,
amb sa casa tan vella com ell.
En silenci,
ens mesurarem l'última copa
amb l'últim home
a l'última porta oberta
de l'últim racó del món.

(1973)

Els masos de l'èxode rural

Artur Aparici

De vegades no és el que sembla.

Un llit mig desfet, amb la tapanta semioberta i un dit de pols recobrint les flassades, els llençols i el cobertor. A l'alcova veïna les caixes de la roba amenaçades per la corca al costat d'un bagul obert. Al canterer de la cuina un cànter desportellat i una marraixa vella –qui sap si es degueren quedar plens d'aigua–, a la prestatgeria de dalt hi ha una ratera parada d'aquelles de fusta amb cep de fil d'aram, i a la lleixa més amuntera una espalmatòria suporta un ciri estedal que s'ha fet vell sense haver-se estrenat. Damunt la taula es van quedar un setrill i un calendari saragossà obert pel mes de maig. En lloc central es veu la llar amb un solatge de cendra escampada, els ferros amb un topí al damunt i una vella manxa de ventar el foc recolzada a la paret.

Segur que algú pensarà que una mena de tsunami inesperat es va endur d'un cop la vida que omplia aquesta casa masovera. I molt probablement, qui no haja conegut els masovers que hi vivien pensarà en una fugida urgent, fruit d'una decisió precipitada.

Però com dèiem adés, de vegades no és el que sembla. Es fuig d'allò que no es vol, d'una vida que no s'estima i et fa infeliç, però hi ha raons per creure que aquest no és el cas.

Durant dècades, des de les primeries del segle xx, aquelles famílies masoveres van intentar tot l'imaginable per romandre arrelats a la seua terra i seguir units a la gent dels masos veïns i a la del poble. Calia trobar qualsevol activitat que aportara els ingressos necessaris per complementar la seua economia familiar de subsistència. Van comerciar amb la llana de les ovelles, els ous de les gallines, les carns dels ramats, de l'aviram i dels conills. A més de tallar, pelar i arrossegar pins, van bastir carboneres per fer carbó de les carrasques i també forns per traure calç de la pedra, van construir algepsars i teuleries, van fer més basos de suro o més caixes per tindre més ruscos i poder vendre'n la mel, es van provar a recollir la resina dels pins, van ser segadors de blat i esquiladors de temporada a jornal en terra forastera, van segar milers d'aroves d'espígol per destil·lar-lo i traure's unes pessetes de l'essència del seu perfum. I encara, per si de cas, van artigar nous bancals i bancalets en llocs increïblement extrems per poder produir una miqueta més de gra.

Interior de mas. Foto Amat Sánchez

Volien fer durar un estil de vida ben valuós per a ells. Basat en unes relacions humanes fiables i solidàries, nodrides de suport mutu, que reblanien i feien menys agres els durs esforços diaris de la supervivència masovera. Una vida pot ser molt dura i alhora resultar amable si et fa sentir lliure i t'omple. Per això desitjaven seguir presents en aquell paisatge viu i conegut pam a pam, que havia començat a prendre l'actual forma abancalada i agrària feia un parell de segles, només unes quantes generacions abans de la seua. Massa prompte per renunciar.

La manca d'il·lusió i la pèrdua gradual de les esperances constitueixen tanmateix un potent erosiu de la felicitat. Així que hi hagué mentrestant un llarg degoteig de famílies que al remat deixaven el mas per anar-se'n allà on hi havia treball, jornal per sobreviure i un futur pels fills. Aplegaven notícies al mas que contaven poc de com costava adaptar-se a treballar llargues i monòtones jornades a una fàbrica i menys encara, de les dures condicions de vida en un suburbi perifèric de la ciutat, contaven en canvi que les coses els anaven bé, que guanyaven un jornal ell, un la dona i també els fills majors, i que si decidien deixar el mas i marxaven a viure a la ciutat on ells estaven tindrien feina i tothom els ajudaria a construir-se una casa, tal com els havien ajudat a ells.

Rellotge de sol del mas de Gargant. Foto Max Taurus

Més que un acte improvisat, cal pensar que les imatges dels quadres delaten l'extrema intensitat d'aquest dilema vital de l'abandó i l'emigració i per tant, l'ambivalència d'aquesta dura decisió. Encara avui a alguns masovers i masoveres els costa tornar al mas i haver de veure uns camps erms i uns masos deserts, buits de la vida que hi va haver, de les festes, dels personatges, dels cants de treball, dels animals, del tacte de la terra, de la collita, d'aquella sensació tan peculiar del temps, de les notícies que arribaven, de les olors de la fruita, de l'herba i del gra, de l'aire a la cara mentre batien a l'era, de les suors, de les rialles i dels plors..., de totes aquelles emocions que ara resten íntimament en un racó ben especial del seu cor.

Edita: L'Argivello, associació cultural, Xodos. Disseny portada: Amat Bellés
Consell de redacció: Artur Aparici (director), Gustau Muñoz, Amat Sánchez, Carme Puig
Correcció lingüística: Cèsar Mateu i Aloma Pons
Imprimeix: Paperam impressions, Verge de la Balma, 21, Castelló de la Plana
Dipòsit legal: CS-239-2008
Foto portada: Les Fonts. Max Taurus